Kenyeres Zoltán

Az Óperenciás tengeren

…valóság lesz a meséből s a valóságból – romántika!…
AEÖPM I. 259.

A mese megosztó szó, ketté osztja a világot valóságra és nem-valóságra. Hasonlít az álomhoz, sok benne a vágyakozás és vágyteljesítés, de mégis más, mert általában nincs rossz mese, abban az értelemben, ahogy létezik rossz álom. Vannak rémmesék, de azokban is végül jóra fordulnak a dolgok. A mese nem ismeri a halált (Honti János írt erről), a hősök, ha a cselekmény egy pontján meg is halnak, végül föltámadnak és győzedelmeskednek. Ady metaforateremtő, szimbolizációs nyelvében a mese, mely már túl van életen és halálon, gyakran a verset, sőt magát a versíró processzust jelenti, nem külső eseményekre utal, hanem a belső diszpozícióra. Halász Előd ebből a felismerésből kiindulva elemzi *A mese meghalt* című korai (még 1904-ben keletkezett) verset. Ha elfogadjuk értelmezését, akkor az értékdimenzió két pólusát, a pozitív és negatív pólust úgy lehet megfogalmazni, hogy a „formálásra váró káosz" áll szemben a „formaadó erővel". A mese nem más, mint az elkészült vers, ha sikerül elkészíteni, de nem mindig sikerül. Ami még megformálásra vár, az kaotikus, nyugtalanító, rossz. Ami már megformált, az jó. A mese jó. Király István ugyanevvel a verssel kapcsolatban arról írt, hogy Adynál gyakran visszájukra fordul a fogalmak értelme: a „költemény meséje pl. akkor halt meg, mikor életre támadt: az élet jelentette a halált s a halál az életet."

De ez nem mindig következik így be. Előfordulnak olyan versek is, amelyekben – előadásuk szerint – éppenséggel a mese világa a rossz világ, és a valóság a jó. Amikor a „külső", megélt életből lesz „romántika", ahogy egy korabeli verseskötettel kapcsolatban írja gúnyosan-ironikusan. Ilyen mindjárt az a verse, melyben először fordul elő a mese szó: a *Mesét mondok*. Költői pályája elején, 1899-ben írta, s még a romantikus szerelmi költészet nyelvi díszleteit állította színre, nem is a legjobbakat. Hosszadalmas történetet beszél el, elnyújtottan egy szomorú, beteljesületlen szerelemről. Ez a szomorú történet keretben foglal helyet, mely elbeszélési keret az elbeszélőt, a narrátort mutatja be, aki a „valóságban" éppen nem szomorú szerelmes, hanem megelégedett és boldog. Itt a „romántika" a jelenhez tartozik, a valósághoz, a vers terében fikcionált valósághoz. A mese is, a „valóság" is egyaránt költői elképzelés, de értékelő különbség

van köztük, az elmesélt „mese” (esetleg úgy is, mint felidézett múlt) és a „megélt valóság” jelene közül az utóbbi a jó és az előbbi a rossz.

Nem mindig lehet Adynál a „mese” szóval kapcsolatban az érték-pólusokat ilyen könnyen (vagy legalábbis könnyűnek látszó módon) meghatározni. *Az Óperenciás tengeren* a későbbi nagy versek egyike, mindenki ismeri, aki Ady – sajnos fogyatkozó – olvasóközönsége közé tartozik. Az ilyenre szokták azt mondani – a professzionista irodalomtörténészek haragvását kiváltva –, hogy nem kell és nem is lehet magyarázni. Olvasni kell.

Pucér mellemet vágyom betakarni
Felhőkkel, mint az őszi, csöndes Ég,
Ne táncoljon tovább az Élet rajta:
Most már hadd jöjjenek a mesék.

Száz méter lenne borotvált szakálam,
Öreg az ajkam, fogam is hibás:
Olyan kicsi tenger lett a szivemből
S olyan nagy az Óperenciás.

Hát megpróbálom magam befelhőzni,
Szólni magamról unott a dolog,
Gyűl és dohog őszi mese és felhő,
Burkolt mellemre rágomolyog.

Volt egyszer, sokszor, volt talán ezerszer,
Hét mérföldes csizmáju hős, derék
Királyfi, ki szabad mellel elindult
És, himm-hámm, elnyelték a mesék.

Az „óperenciás” Ady legritkább szavai közé tartozik, versben mindössze még egyszer fordul elő, *A szűz Pilátus* negyedik szakaszában, s talán érdemes megemlítenünk, hogy ez a vers is *A menekülő* életben jelent meg, mégpedig ugyanabban a ciklusban, amelyben *Az Óperenciás tengeren*. *A szűz Pilátus* a végső lemondás és a tökéletes félrevonulás keserű verse („Csók, pénz, hit, bűn nem várok rátok, / De nem várok már magamra se.”) Mintha a hajdani harcos Én, aki valamikor a maga culte du moi-ját már-már a stirneri-nietzschei-barrési hang intonációjával hirdette, most leszámolna evvel a romantikus vers-szereppel. Legalábbis pillanatnyilag, mert még jön egy évvel később a visszafordulás híres verse, a *Hunn, új legenda*. Kérdéses, hogy jó nyomon indulunk-e el, ha *Az Óperenciás tengeren*t is a vers-én szerepeinek módosulásai felől próbáljuk meg-

közelíteni. Tehát ha valahol *A szűz Pilátus* teljes rezignációja és a *Hunn, új legenda* teljes és győzedelmes én-hirdetése között helyezzük el, persze a Pilátus-vershez közel. Megakadunk, ha ezt a gondolatmenetet próbáljuk tovább folytatni, megakadunk, mert az „én hirdetése és az én visszavonása" mellett van egy másik ellentétpár is a versben az „élet és a mese". Mindkét szó az én szerepére vonatkozik, de hogyan értelmezhetők egymáshoz viszonyítva?

Ebben talán segít, ha filológus módjára megnézzük az Óperenciás-vers első megjelenésének helyét. *Az Óperenciás tengeren* először a Nyugat 1911. október 1-jei számában jelent meg, mégpedig egy kétrészes költemény első részeként, római I-el jelölve. Amikor Ady összeállította újabb kötetét, ezt a két részt elválasztotta egymástól, a római I-gyel jelölt első rész fölött meghagyta az eredeti címet, a római II-vel jelölt vers pedig új címet kapott: *Mese szép Csíny-országból.* Ez a változtatás feltehetően 1912 januárjának második felében történt, *A menekülő élet* 1912 februárjának elején jött ki a nyomdából, és még szerepelt benne néhány január közepén közölt vers.

Mese szép Csíny-országból

Szép Csíny-országban sok volt a róka,
Sok volt a jegyző és sok a pap,
Sok volt a csalás és szerelem
S bolond, aki a fűbe harap
S szép Csíny-országban csak a kék róka,
Agglegény csak a kék róka maradt.

Titkos Messzéből jött Csíny-országba
Mostohák közé, ő, idegen,
Kék volt és kék volt a szeme is
S elnézett a fürge himeken.
Szép láthatatlant nézett és látott
S forrott vére az őszi hidegen.

Egyszer egy őszi, nagy csínytevéskor
Barna, kormos lett két friss, kék szeme,
Látta fajtája asszonyait
S tudta, hogy fogytán a melege,
Hörgött a Messze vén, kék rókája.
Jaj, jaj, jaj, a Közel be kellene.

A két vers összetartozása a kötetbeli szétválasztás ellenére is nyilvánvaló. „Most már hadd jöjjenek a mesék" – mondja az első vers, s a második mintha ennek engedelmeskedne, mindjárt elő is áll egy mesével.

Tropológiailag nézve minden mese kettős elfordulás (τρόπος: fordulat, fordulás, út, mód). Először elfordul az élet valóság-szintjétől, amit minden irodalmi mű megtesz. Más szóval elfordul a komolyan mondástól. Aztán tesz még egy fordulatot, és elfordul a nem-komolyan-mondástól is: ez azt jelenti, hogy a mesében mindent szó szerint kell érteni. A mese szavai nem figuratívak, mindent úgy kell elfogadni, ahogy mondják, és ahogy le van írva. Ha az értelmező megáll az első tróposznál, ha csak egy fordulatnyit megy együtt a szöveggel, akkor óhatatlan elkezd kérdéseket feltenni egy általa megjelölt figuratív-allegorizációs szinten: az Ady-vers esetében felteszi a kérdést, hogy a Csíny-ország valójában nem Magyarország-e, s megkérdezi azt is, hogy ki a kék róka. A költő talán saját magát rejti el a mese-képek mögé? A fikció kitűzőjével mutatkozó irodalmi művek (regények, novellák, verses, prózai elbeszélések) ide-oda váltakoztathatják elbeszélési síkjukat a valóságos és a képzeleti között, ott az ilyen kérdések nem mindig értelmetlen kérések. (Van különbség a regényként olvasott regény és a meseként olvasott regény között.) Ha azonban a mesét meseként, vagyis kettős troposzként olvassuk, ha megtesszük a második fordulatot is a szöveggel, akkor az ilyenfajta kérdezés értelmetlenné válik. A Csíny-ország az Csíny-ország, a kék róka pedig nem más, mint a kék róka, s ennek szomorú végű történetét beszéli el a mese. Rossz végű mese?

A két vers nemcsak úgy kapcsolódik egymáshoz, ahogy egy felhívás kapcsolódik a felhívásra adott válaszhoz. Vannak a vershatáron túl is összekapcsolódó vonatkozásaik, amelyek azt sejtetik, hogy Ady nem indokolatlanul jelentette meg a Nyugatban a két verset együtt és közös cím alatt. Ilyen összekapcsolódás – mint látni fogjuk, chiasztikus összekapcsolódás – a „messze" és a „közel" távolságjelölő ellentétpárja. A „Csíny-ország" avval a sóhajtással, avval a jajszóval fejeződik be, hogy „a Közel be kellene". A távolság képzete dinamikus képzet, a távolság mindig valamilyen mozgással együtt értelmezhető, valóságos vagy elképzelt, képzeletbeli mozgással jár együtt. Az „Óperenciás"-vers a távolság jelölő szavak használata nélkül is egy belső-lelki-indulati mozgást ír le, mely a „közel"-től a messzeség felé tart. A két pólus nehezen értelmezhető, az olvasó óhatatlan szeretne elhelyezkedi az egyik végponton, de nem lehet. Király István nagy Ady-monográfiájában külön nem foglalkozik evvel a verssel, csak megemlíti azokban a címfelsorolásokban, amelyekkel időről időre megtámogatja gondolatmenetét. Olyan ellentétes előjelű értéktartalmak vizsgálata között hivatkozik rá, mint a nihil és az életigenlés. Az ilyen poláris ellentét nem az elemző gondolati határozatlanságát jelzi ebben az esetben, hanem a vers valóságos talányosságát, rejtelmességét, benső mozgásának nehezen megnevezhető jellegét közve-

títi. Csak a mozgás iránya bizonyos: a „Közel”-től halad a „Messze” felé. A „Csíny-ország” kék rókája evvel ellentétes irányban halad, éppen a „Messzeség” felől („Titkos Messzéből jött…”) érkezve keresi a „Közelséget”. Hasztalan keresi: ennek szomorú, sőt tragikus történetét mondja el a vers kis meséje. Az „Óperenciás” hőse az életet, a vereséges, kudarcos életet (sőt: Életet) hagyja maga mögött, és halad (menekül?) a mese baljós messzesége felé. Itt az élet a közel. A másik versben is az, ott is az élet kapcsolódik a közelséghez, de ott nem tőle el, hanem éppen ellenkezőleg feléje, hozzá törekszik a vers hőse, a szegény róka. De mindkettő hasztalan, mindkettő tragikus, a menekülés is tragikus és az elvegyülés, a hozzájuk tartozás keresése is az.

Eddig a két vers olvasó felöli oldalán helyezkedtünk el; a szöveggel, a leírt szavakkal foglalkoztunk, s valljuk meg, túl sokra nem jutottunk evvel. De minden szövegnek, ennek a két versnek is van egy másik oldala, az író felöli oldal. Az olvasó felöli oldalon az elkészült szöveg kerül a szemünk elé és semmi más. A másik oldalon található a szöveg készülése, ott helyezkedik el a szerzői intenció, a kor, a világ, ott vannak a körülmények és kontextuális összefüggések. Az irodalomtörténet és kivált a hagyományos irodalomtörténet általában az írásfolyamat felől közeledik a szöveghez, a „prae”-állapotot próbálja megragadni, hogy belevetítse a „poszt”-állapotot jelentő megírt, kész szövegbe, és azt tekintse az értelmezés igazi igazának. Mi ezt most nem fogjuk megtenni, nem vándorolunk át az olvasás-folyamat szövegvizsgáló helyéről az írás-folyamat (szövegképző) helyére, ami több mint kilencven évnyi időtávolság vándorútja lenne… Csak minden értelmezés és magyarázat, minden összefüggés- és kapcsolatteremtés (jó?)szándéka nélkül ideiktatjuk a következőket.

Nem tudni, Adynak voltak-e jó évei, olyan évei, amelyekre azt lehet mondani, hogy na, az jó volt neki, szerencsés volt, sikerültek a dolgai. Nem tudni, voltak-e ilyen évei, de 1911 biztosan nem ilyen volt. Biztosan? Ebben az évben íródott a két vers. Soroljunk fel néhány eseményt. Januárban és februárban Párizsban tartózkodik, föl-föllángolnak, immár örökössé válnak az Adéllal való civakodások.(Igen, Adéllal, nem a versbeli Lédával, hanem a valóságos Brüll Adéllal.) Februárban összevész Bölöniékkel. Márciusban veronálmérgezést kap. Még januárban – igaz egyelőre még csak a kulisszák mögött – kirobban a háborúskodás Hatvany és Osvát között. Veszélybe kerül a Nyugat léte. Azt is lehet mondani: Ady kenyere. Jönnek-mennek a levelek, belekerül, bevonódik a vitába. Hatvany mellett áll, nemcsak a Világ decemberi ankétjára írott nyilatkozata vall erre, hanem már augusztus végén, szeptemberben írást készít állásfoglalásáról.

Nyílt sisakkal áll ki. Az év első felében még egyszer elutazik Franciaországba, majd szeptemberben Németországban is találkozik Adéllal. Szeptemberben Pesten tárgyalásokat folytat a Nyugattal való szerződése ügyében, októberben meglátogatja a szüleit Érmindszenten. Aztán még hosszú hetekig folytatódik és komorul a hercehurca a Nyugat körül. De: novemberben levelet kap Svájcból egy tizenhat éves kislánytól. Boncza Bertának hívják.

2006

Megjelent: Kenyeres Zoltán: Írók, költők, fogalmak – Esszék, tanulmányok Hungarovox Kiadó, 2024.